

השפעת פעילות טיפולית הנעזרת בחיית מחמד, על יכולת ההנאה ושביעות הרצון מהחיים אצל חולים הסובלים מסכיזופרניה כרונית

מאת: ענבר נתנס – בראל

מנחים: פרופ' ברי ברגר (אוני' חיפה) וד"ר הנרי סילבר (מרכז לבריאות הנפש "שער מנשה").

המאמר הנוכחי מסכם בקצרה את הנתונים העיקריים של עבודת התזה שהוגשה לשם קבלת תואר מוסמך בפסיכולוגיה. את עבודת המחקר השלמה ניתן למצוא באוניברסיטת חיפה, מכללת אורנים, או בספרייה של "חיות וחברה".

הקדמה:

סכיזופרניה היא מחלה (או קבוצה של מחלות), הגורמת להפרעה קשה ביותר בתהליכים פסיכולוגיים בסיסיים של האישיות (Whitaker, 1992). אחד הסימפטומים המאפיין חולים סכיזופרניים הוא "Anhedonia" ומשמעו – חוסר יכולת לחוות רגש של הנאה. חוסר העניין וההנאה מוביל לפגיעה קשה בתפקוד היום – יומי: אפטיה, חוסר מוטיבציה, חוסר עניין בקשרים חברתיים, פגיעה בביטחון העצמי ובדימוי העצמי ועקב כך, לפגיעה קשה באיכות חייו של האדם ושביעות רצונו מהחיים (Heinz & Heinz, 1999). למרות ההתקדמות שחלה בשנים האחרונות בהבנת המחלה ובדרכי הטיפול בה, הטיפול בתחום הרגשי עדיין לוקה בחסר (Wilkinson et al, 2000). מסקירת הספרות על השפעת בעלי חיים בקרב האוכלוסייה הפסיכיאטרית, עולה כי מרבית המחקרים עסקו בהיבטים נצפים – התנהגותיים יותר (כגון: השתתפות בטיפול, יכולת חברתית), בעוד שהיבטים סובייקטיביים – פנימיים יותר (כגון: השפעה על עולמו הרגשי של האדם) מתועדים בספרות, אך לא נבחנו בצורה מבוקרת במחקרים. דבר נוסף שעולה הוא, שמרבית המחקרים בדקו את השפעת הטיפול הנעזר בחיות בלי השוואה לקבוצת ביקורת ובאותם מחקרים בהם הייתה קבוצת ביקורת, היא לרוב הייתה שונה במהותה מקבוצת הניסוי. בדרך זו, לא ניתן להסיק מה בדיוק יצר את השינוי; האם נוכחות החיה היא שיצרה את השינוי? או אולי גורמים אחרים כגון: כשרונו של המטפל, סביבת הטיפול ועוד. המחקר הנוכחי הציב לפניו שתי מטרות עיקריות: ראשית, לבחון האם פעילות טיפולית הנעזרת בחיית מחמד, משפיעה על יכולת ההנאה ושביעות הרצון מהחיים אצל סכיזופרניים כרוניים. שנית, לנסות ולבודד את תרומתו של הכלב בטיפול (או ליתר דיוק – תרומת הכלב בשילוב המטפל) יחסית להשפעות נוספות, כגון: כשרונו של המטפל, הסביבה ועוד. **שוער כי פעילות טיפולית הנעזרת בכלב, תיצור השפעה חיובית על יכולתו של החולה ליהנות ועל שביעות הרצון מהחיים, יותר מפעילות כזו ללא נוכחות הכלב.**

במסגרת בדיקת ההשערות, נבדקה גם תרומתם הספציפית של מספר גורמים מתווכים המשפיעים על איכות חייו של האדם (כגון: הערכה עצמית, מצב נפשי וגופני, מוטיבציה, ועוד). במחקר השתתפו 20 נבדקים בוגרים הסובלים מסכיזופרניה כרונית ומאושפזים תקופה ממושכת במרכז לבריאות הנפש "שער מנשה".

כל נבדק נפגש אחת לשבוע, ביום ובשעה קבועה, לפעילות טיפולית יחידנית עם נסיינית המחקר. ההתערבות הטיפולית נבנתה בסיוע ובהדרכה של פסיכולוגית קלינית, העוסקת בטיפול הנעזר בבעלי חיים והסתמכה בין היתר על המלצות להתערבות עם בעלי חיים לאוכלוסייה הפסיכיאטרית, כפי שמנוסחות על ידי ארגון ה-Delta Society (Gammonley, et al. 1997). ההתערבות הטיפולית ללא הכלב (קבוצת הביקורת), כללה פעילויות ותכנים הדומים בכל לקבוצת הניסוי, למעט נוכחות הכלב בפגישות.

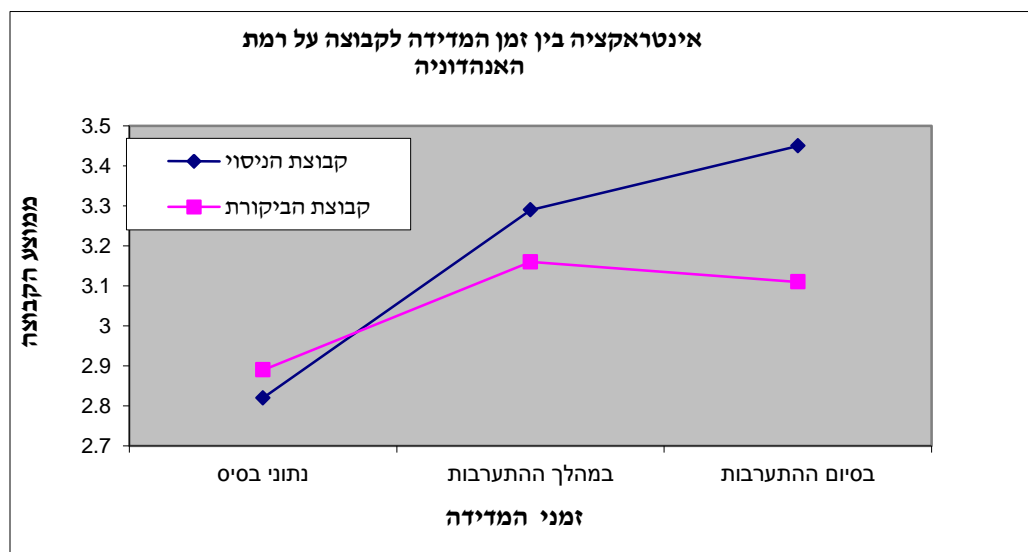
על מנת לבחון את יכולת ההנאה ואת שביעות הרצון, נעשה שימוש בשאלונים לדיווח עצמי. בנוסף, נערכו הערכות פסיכיאטריות קליניות על ידי פסיכיאטר מבית החולים. איסוף הנתונים בוצע בשלושה מועדים: לפני ההתערבות, במהלכה ובסיומה.

תוצאות:

על מנת לבדוק את השערות המחקר, נערכו ניתוחי שונות מסוג Mixed Design הבודקים את השפעת סוג הקבוצה וזמן המדידה, על כל אחד מן המדדים התלויים.

מבין כל המשתנים שנבדקו, עולה כי יכולת ההנאה, רמת המוטיבציה ורמת פעילויות הפנאי של הנבדקים, היו המשתנים שהושפעו באופן ייחודי מנוכחות הכלב. שאר המשתנים שנבדקו, הראו שיפור במהלך ההתערבות הטיפולית, אך ללא הבדל מובהק בין קבוצות הניסוי.

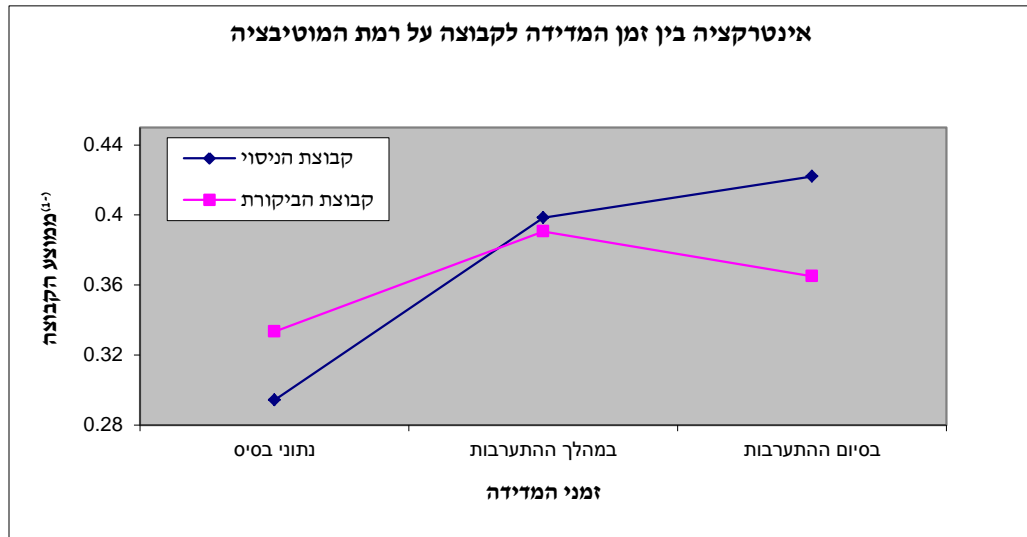
גרף מס' 1 -

בגרף מס' 1 ניתן לראות כי יכולת ההנאה של הנבדקים בקבוצת הניסוי עלתה בעקביות החל מהמדידה הראשונה (לפני ההתערבות הטיפולית) ועד המדידה האחרונה שנערכה בסיום ההתערבות. יכולת ההנאה של הנבדקים בקבוצת הביקורת עלתה במהלך ההתערבות, אך עלייה זו הייתה מתונה

יותר מבקבוצת הניסוי והתרחשה רק בין מדידת הבסיס לבין המדידה במהלך ההתערבות. לא היה הבדל מובהק ביכולת ההנאה, בין המדידה השנייה לבין המדידה בסיום ההתערבות. (הערה: יכולת ההנאה נמדדה על ידי שאלון SHAPS (Snaith et al, 1995)).

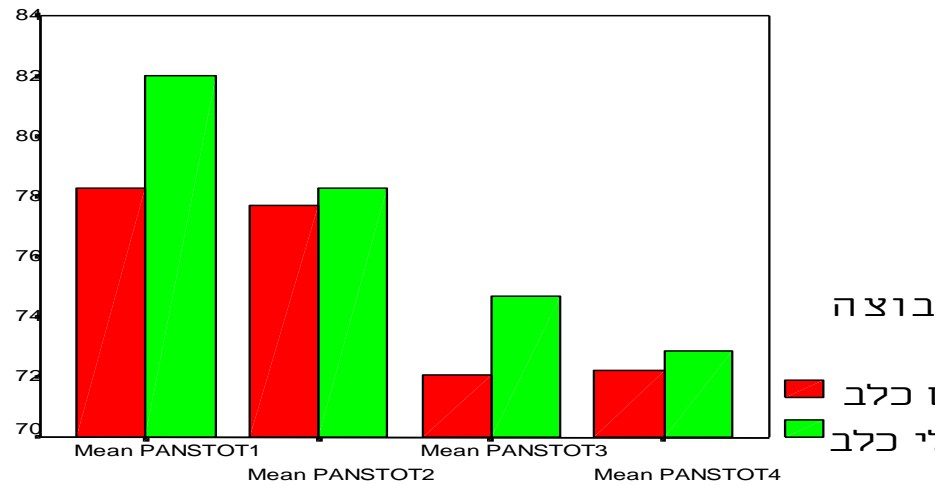
גרף מס' 2 –

גרף מספר 2 מציג את השיפור ברמת המוטיבציה של הנבדקים – בקבוצה בה נכח הכלב (קבוצת הניסוי), ניכר השיפור ברמת המוטיבציה ממדידת הבסיס למדידה במהלך ההתערבות ושיפור זה המשיך גם בסיום ההתערבות. בקבוצת הביקורת, לא נמצאה השפעה כזו. ** (הערה: לא היו הבדלים מובהקים בין שתי קבוצות בנתוני הבסיס (לפני ההתערבות הטיפולית) לגבי כל המשתנים שנבדקו).

גרף מס' 3 – ממוצעי הסימפטומים החיוביים והשליליים (בארבעת זמני המדידה), כפי שנמצאו

בהערכה הפסיכיאטרית בשאלון ה - PANSS:

מההערכות הפסיכיאטריות עולה כי ממוצע הסימפטומים החיוביים והשליליים ירדו במהלך ההתערבות בשתי קבוצות הניסוי ללא הבדל מובהק ביניהן. (אם זאת ניתן לראות כי בקבוצת הניסוי נראית מגמת ירידה רבה יותר בסימפטומים).

דיון:

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון האם פעילות טיפולית יחידנית הנעזרת בכלב, עשויה לשפר את יכולת ההנאה ושביעות הרצון מהחיים, אצל חולים הסובלים מסכיזופרניה כרונית. ההשערה כי פעילות טיפולית יחידנית הנעזרת בכלב, תיצור השפעה חיובית על יכולת ההנאה של החולה, יותר מפעילות שכזו ללא נוכחות כלב – אוששה.

ממצא זה הנו משמעותי ביותר לאור העובדה כי חוסר היכולת ליהנות (Anhedonia) הנו סימפטום המאפיין חולים סכיזופרנים וקשור ישירות לאיכות חייו של החולה במחלה. אדם שמאבד את היכולת ליהנות מאבד בין היתר את המוטיבציה לפעול ואת העניין בחיים. דבר זה עשוי להוביל לפגיעה קשה ביותר ברווחתו הפיזית והנפשית וברצונו של האדם לחיות (Berrios & Olivares, 1995). העובדה כי יכולת ההנאה עלתה במהלך ההתערבות הטיפולית בשתי קבוצות הניסוי, מעידה על כך כי הפגישות הטיפוליות על אף היותן קצרות טווח, היו משמעותיות לכל החולים והסבו להם הנאה. אם זאת ברור כי לנוכחות הכלב במפגשים הייתה תרומה משמעותית ליכולת ההנאה של החולים: כפי שנראה מניתוח הממצאים, לאורך כל הפגישות הטיפוליות בהן נכחה הכלבה, ניכרה ירידה בסימפטום האנהדוניה.

מחקר נוסף שמחזק את הממצאים שעלו, בחן האם טיפול קבוצתי המלווה בחיית מחמד עשוי לשפר התנהגויות חברתיות של חולים פסיכיאטריים, יותר מטיפול כזה ללא חיית מחמד. נמצא כי נבדקים שהושמו בקבוצת הניסוי הראו יותר תגובות שמחה והנאה מהנבדקים בקבוצת הביקורת (Marr et al, 2000).

ההשערה כי פעילות טיפולית יחידנית הנעזרת בכלב, תיצור השפעה חיובית על שביעות הרצון

מהחיים, יותר מפעילות שכזו ללא נוכחות כלב – אוששה בחלקה.

המושג "שביעות רצון מהחיים" / "איכות חיים" הנו מושג מורכב הן להמשגה והן להערכה. המחקר הנוכחי בחן את שביעות הרצון מהחיים של החולים, על ידי שני סוגים של שאלונים אשר הותאמו במיוחד לאוכלוסייה הפסיכיאטרית. כל שאלון כלל תחת המושג "שביעות רצון מהחיים" מספר גורמים הקשורים למושג, מתוך הנחה כי לא ניתן למדוד מושג מורכב זה כמקשה אחת וכי ישנם גורמים מתווכים רבים המשפיעים על שביעות רצונו של האדם. ניתוח השאלונים העלה ממצאים מעניינים: הניתוח הכללי בשני השאלונים הראה, כי שביעות הרצון של החולים עלתה מתחילת ההתערבות ועד לסיומה, בשתי קבוצות הניסוי (ללא הבדל מובהק ביניהן).

בנוסף לניתוחים הכלליים של השאלונים נערכו ניתוחי השוונות גם לגבי כל גורם בנפרד (בסה"כ נבדקו תשעה גורמים). **נוכחות הכלב בקבוצת הניסוי, תרמה באופן ייחודי לשני גורמים הקשורים ישירות לשביעות הרצון של האדם מחיו:**

שיפור ברמת המוטיבציה: המונח מוטיבציה (הנעה), הנו רב חשיבות וחמקמק מבחינת הגדרתו. ההגדרה האופיינית למונח זה מתייחסת למצב פנימי של אורגניזם הדוחף אותו לפעולה. במונח זה המוטיבציה מספקת את האנרגיה להתנהגות (ריבר, 1992). העדר מוטיבציה וכוח רצון מהווים חלק מן הסימפטומים השליליים המאפיינים חולים סכיזופרניים (Kibel et al, 1993).

לפי Thomas ושות' (1999) המרכיב החזק ביותר שמנבא שביעות רצון מהחיים אצל החולים הוא מרכיב המוטיבציה. אי לכך, שיפור ברמת המוטיבציה כתוצאה מההתערבות הטיפולית שנעזרה בבעל חיים, הנה בעלת חשיבות רבה למצבם של החולים ולאיכות חייהם. נראה כי הפעילות עם חיית המחמד מעודדת את המוטיבציה של האנשים לפעילויות שונות, החל מפעילויות הקשורות בבעל החיים עצמו כגון טיול עמו וטיפול בו וכמו כן שיפור ברמת המוטיבציה הכללית שדוחפת את האדם לפעילות חיובית ובריאה יותר בחיי היום – יום.

מדיווחים של מתנדבים במוסדות שונים עולה, כי נוכחות בעלי – החיים עודדה את השוהים במוסד להצטרף לפעילויות השונות ולקחת חלק פעיל בתוכן. לפי דיווחים אלו, אותן הפעילויות ממש, ללא נוכחות בעל החיים, לא זכו לאותה רמת המוטיבציה ולשיתוף פעולה מצד השוהים במוסד, כפי שקרה כשבעל החיים נכח יחד עם המתנדב (Hart, 2000).

שיפור בגורם פעילויות הפנאי: גורם נוסף הקשור לשביעות הרצון מהחיים הוא פעילויות הפנאי. גם לגבי גורם זה נמצאה אינטרקציה מובהקת בין זמן המדידה לסוג הקבוצה.

בקבוצה בה נכח הכלב (קבוצת הניסוי) נמצא שיפור מובהק ברמת פעילויות הפנאי החל מהמדידה הראשונה ועד למדידה בסיום ההתערבות (בה הייתה רמת פעילויות הפנאי הגבוהה ביותר). בקבוצת הביקורת, לא נמצאה השפעה מובהקת לזמני המדידה על פעילויות הפנאי.

פעילויות פנאי הן פעילויות רצוניות הממלאות צרכים נפשיים, חברתיים, קוגניטיביים וגופניים, תוך השמת דגש על זכות הבחירה. מעורבות בפעילויות פנאי עשויה להפחית מתח ולעורר סיפוק רגשי, בריאות פיזית, מגעים חברתיים ותחושת הישג (Green & Schleien, 1991).

אין ספק כי יש קשר בין העלייה ברמת המוטיבציה של הנבדקים בקבוצת הניסוי לבין העלייה בפעילויות הפנאי; ככל שרמת המוטיבציה גוברת, כך יש לאדם יותר כוחות ורצון להשתתף בפעילויות שונות. מעבר להשתתפות הקבועה בפעילויות הטיפוליות עם בעל החיים, העידו הנבדקים כי הם משתתפים יותר בפעילויות המוצעות בבית החולים ונהנים מהן יותר.

ממצאים ומסקנות שעלו במהלך ההתערבות הטיפולית:

מעבר לאיסוף הנתונים האמפירי בזמני המדידה שנקבעו, תועדו גם כל הפגישות הטיפוליות. במהלך המפגשים עלו נקודות חשובות רבות, המצביעות על תרומתו הייחודית של הכלב בטיפול. ממצאים אלו הנם איכותניים באופיים ולא נמדדו באופן סטטיסטי כלשהו, אך הם השפיעו רבות על החולים ועל מהלך הפגישות ולכן מן הראוי להתייחס אליהם:

* בשתי קבוצות הניסוי הוצע לנבדקים לערוך טיולים קצרים בשטח בית החולים. למרות שאיש לא מונע מהחולים במחלקה הפתוחה לטייל בסביבת בית החולים ו"לחלץ עצמות" באוויר הצח, לא נוטים החולים לעשות זאת. על פי רוב הם יושבים חסרי מעש במשך שעות ארוכות. הטיול הוצע לכל הנבדקים בצורה שווה. למרות זאת, מתיעוד המפגשים עולה כי הנבדקים בקבוצת הניסוי נטו לצאת יותר לטיולים ואף יזמו בעצמם את היציאה החוצה. במהלך הטיול עצמו ניכר כי החולים שהלכו בלוויית הכלבה, יצרו קשר רב יותר עם חולים אחרים ועצרו לשוחח עמם או עם אנשי צוות. לרוב, נסבו השיחות בתחילה על הכלבה עצמה. בהמשך, גלשו השיחות גם לנושאים אחרים הקשורים לחיי היום יום של החולים עצמם. אפילו חולים שעל פי דיווחי הצוות נוטים להיות מסוגרים ולא חברותיים, החלו במהלך הטיולים עם הכלבה להיפתח לסובבים אותם ונראה שאף נהנו מתשומת הלב שקיבלו נוכח ההליכה עם הכלבה. ההשפעה הרבה שיש לטיול מלווה בכלב הוכחה במספר רב של מחקרים: טיול המלווה בכלב מסייע ליצירת קשרים חברתיים ומאפשר יותר שיחות עם עוברים ושבים (Hart, 2000; Rogers et al, 1993). בעל החיים מהווה דרך בטוחה לפתוח בהיכרות, הוא מושך אליו תשומת לב רבה ומהווה נושא נייטרלי לשיחה (Robins et al, 1991).

* מעדויות אנקדוטיות ממטפלים הנעזרים בבעלי חיים, עולה כי נוכחות חיית מחמד במפגשים מעודדת תחושה וביטוי של צרכים גרגסיביים: הכלבה במחקר אפשרה לחולים להתנסות במגוון התנהגויות "ילדותיות" ולבטא צרכים ראשוניים, שעל פי רוב אינם נחשבים לגיטימיים בחברת מבוגרים בכלל ובמרחב בית החולים בפרט. השתוללות עם הכלבה והתגלגלות עמה על הדשא, משחק בכדור עמה, חיבוקים, התקרבלות ועוד, היוו מעיין גרגסיה בריאה לחוויות ראשוניות, נעימות ומהנות ולחלקים ילדיים יותר שאינם אפשריים עם דמויות אחרות בבית החולים.

המפגש השבועי עם בעל החיים, הכניס את החולים למרחב אחר – מרחב של דמיון וחופש בו יכלו לספק צרכים שונים אשר כל כך לא ממומשים אצלם.

בהחלט ייתכן שאותה גרגסיה בריאה שהתאפשרה הודות לכלבה, מהווה הסבר לשיפור הרב יותר ביכולת ההנאה של החולים בקבוצת הניסוי, לעומת קבוצת הביקורת.

* נראה כי החולים בקבוצת הניסוי הראו באופן כללי מגוון גדול יותר של תגובות רגשיות ואולי חשוב מכך – יותר תגובות רגשיות מותאמות.

מחלת הסכיזופרניה מאופיינת בין היתר בתגובות אפקטיביות שטחיות ומצומצמות וכן בחוסר תאום רגשי (אליצור ושות', 1998). נוכחות הכלבה במפגשים, העלתה לא פעם נושאים שונים הקשורים בעברם של הנבדקים. עלו זיכרונות שונים – מהם שמחים ומהם עצובים הקשורים לחיות שגידלו הנבדקים בילדותם ולמשפחותיהם. כשסיפרו הנבדקים על חוויות קשות / עצובות הם הביעו זאת בהבעות הפנים שלהם ובטון הדיבור וכך גם לגבי חוויות שמחות ומרגשות. גם הטיפול בכלבה (כגון: האכלה, סירוק, טיפוח), העלה אצל הנבדקים תגובות רגשיות מותאמות שונות ועורר אותם לדבר על מגוון נושאים.

* אחד מהסימפטומים המאפיין חולים סכיזופרניים הוא הזנחה עצמית (Long, 1997). צוות האחיות מתמודד מדי יום עם בעיות ההזנחה של החולים: רבים מהם אינם מתקלחים, מתגלחים או מחליפים בגדים, דבר הדורש מאבק יום יומי על דברים אלמנטריים של היגיינה וניקיון. רבים מהחולים מדיפים ריח רע של זעה וסיגריות ונראים מאוד מרושלים ומוזנחים. תופעה מעניינת ולא צפויה שעלתה לאחר תחילת המפגשים עם הכלבה, היא שחלק מהנבדקים בקבוצת הניסוי החלו להקפיד יותר על הופעתם לפני המפגשים, דבר שלא קרה בקרב הנבדקים בקבוצת הביקורת. אחד הנבדקים החל להתגלח ולהתלבש באופן מסודר יותר לפני כל מפגש. הוא ציין שלא רצה שרומי – הכלבה תדחה אותו. נבדקת נוספת החלה להתקלח באופן קבוע ביום המפגש, לאחר מספר ימים שלא עשתה זאת. היא אמרה שכיוון שלכלבים יש חוש ריח מפותח בהרבה מלבני אדם, פחדה שהכלבה לא תרצה להתקרב אליה וכך לא תוכל ללטף אותה. בשני המקרים הללו ניתן לראות, כי הפחד מהדחייה של הכלבה (ולא של אנשי הצוות / המטפלת) הוא שעודד אותם להקפיד יותר על היגיינה שלהם. בהקשר זה, חשוב לציין כי הפירוש שנתנו הנבדקים הנו סובייקטיבי בלבד ואינו משקף את המציאות, בה דווקא בעלי החיים אינם מגיבים בדחייה לחיצוניות האדם כפי שעושים בני האדם.

* בקרב הנבדקים, היו חולים בעלי אופי סוער שנטו להתקפי זעם ועצבנות ולעיתים קרובות היו מגיעים לפגישה מאוד לא רגועים. נוכחות הכלבה בחדר יצרה אפקט הרגעה מהיר ביותר – מתיעוד המפגשים עלה כי נבדקים בעלי מזג סוער יותר, נרגעו הרבה יותר מהר בתחילת המפגשים מאשר נבדקים בעלי מזג דומה בקבוצת הביקורת. ויסות רגשי מהיר זה, הקל על הפגישה ואפשר עבודה רגועה לאורך זמן רב יותר במהלכה. על פי Katcher (1992) (אצל Nebbe, 2000), לבעל החיים יש את היכולת להוציא את האדם מהמיקוד בעצמו ובצרותיו. במקום להיות שקוע רק בבעיותיו ולרחם על עצמו, מוצא האדם את עצמו עסוק בבעל החיים שלפניו.

* נקודה מעניינת נוספת, קשורה לנושא הפרידה מהנבדקים:

סיום התהליך הטיפולי והפרידה הנם נושאים טעונים ומורכבים. למרות שהפגישות הטיפוליות היו קצרות טווח, היה חשוב לאפשר תהליכי פרידה נאותים מהחולים. לא פעם קורה שבמהלך הפרידה מרגיש המטופל צורך להיפרד גם באופן פיזי – לתת חיבוק או נשיקה. מגע פיזי בין מטפל למטופל אינו דבר מקובל במרבית שיטות הטיפול הרווחות, במיוחד כשמדובר במטופל אצלו עניין הגבולות אינו תמיד כה ברור (Smith, 1998). נוכחות הכלבה בקבוצת הניסוי אפשרה את אותו המגע שהיה כה נחוץ לחלק גדול מהנבדקים.

בפגישת הסיום חלק ניכר מהנבדקים חיבק ארוכות את רומי - הכלבה, תוך אמירת דברי פרידה ("אתגעגע אליך" ... "תחסרי לי" ... "תשמרי על עצמך" ...). הכלבה נתפסה כחלק ממני ובכך שחיבקו ונפרדו בהתרגשות מהכלבה, חיבקו באופן מטפורי גם אותי.

* דבר המפגשים עם הכלבה נפוץ במהירות בין החולים במחלקות השונות. במהלך השבועות בהם הגעתי עם הכלבה לבית החולים, פנו אלי מספר לא מבוטל של חולים בבקשה להיפגש עם הכלבה. היענות זאת הייתה בהחלט מפתיעה לנוכח חוסר המוטיבציה הכללי של החולים לקחת חלק בפעילויות שונות המוצעות להם בבית החולים. גם העובדה שפנו אלי מרצונם, העידה על לקיחת יוזמה ואחריות שאינה אופיינית לאנשים הסובלים מסכיזופרניה כרונית.

יש לציין שגם אנשי הצוות – האחיות והרופאים לא נשאלו אדישים לנוכחות הכלבה וניכר כי נוכחותה במחלקה נעמה גם להם; הם ליטפו את הכלבה, התעניינו והיו אף כאלה שניסו לכוון את שעות המשמרת שלהם לימים בהם תהיה הכלבה במחלקה.

השלכות עיקריות העולות מן המחקר:

- א. לפגישות פרטניות יחידניות בבית החולים יש ערך רב לאיכות חייו של החולה. למעשה, כל המשתנים שנבדקו במחקר הושפעו באופן מובהק לטובה בשתי קבוצות הניסוי מן ההתערבות הטיפולית. ממצא זה מוכיח עד כמה זקוקים החולים לקשר אישי תומך וכי אפילו טיפול קצר טווח יכול ליצור השפעות משמעותיות על שביעות הרצון מהחיים ועל יכולת ההנאה.
- ב. מחקר זה הוכיח כי בעל חיים בסיטואציה טיפולית מהווה תוספת בעלת ערך ייחודי לא מבוטל לטיפול הקונבנציונלי. לאור זאת, מומלץ להכניס חיות מחמד כדבר קבוע או כתוספת לטיפוליים במוסדות שונים, כגון: בתי חולים פסיכיאטריים, בתי אבות, פנימיות ועוד.
- מבקרים עשויים לטעון כי העלות של טיפול בעזרת בעלי חיים רבה יותר בהשוואה לטיפולים קיימים. קיזואק (2000), שוללת טענה זו וטוענת כי אם נערכים באופן נכון, התועלת שניתן להפיק מן החיות גבוהה בהרבה מן העלות הצפויה.
- ברור כי הטיפול הנעזר בבעלי חיים אינו מתאים לכל האנשים, כפי שטיפול באמנות, בדרמה או בריקוד אינו מתאים לכולם. יחד עם זאת, קיימות עדויות רבות וממצאים (כגון ממצאי המחקר הנוכחי) המוכיחים כי שילוב בעלי חיים מביא תועלת משמעותית לחלק גדול מן האנשים. לכן, יש חשיבות רבה לפיתוח התחום הן מבחינה מחקרית והן מבחינה מעשית בשטח.

ביבליוגרפיה:

אליצור, א., טיאנו, ש., מוניץ, ח. ונוימן, מ. (1998). פרקים נבחרים בפסיכיאטרייה. (מהדורה שלישית). הוצאת פפירוס. אוניברסיטת ת"א.

ריבר, ס. א. (1992). לקסיקון למונחי הפסיכולוגיה. כרך א'. כתר הוצאה לאור, ירושלים.

Psychiatry, Dec; 6 (24 pt 4), 453 – 470.

Gammonley, J., Howie, A.R., Kirwin, S., Zapf, S.A., Frye, J., Freeman, G. & Russell, R.S. (1997). Animal – Assisted Therapy, Therapeutic Interventions. (pp. 2 – 8). Renton, WA: Copyright by Delta Society.

Green, F. P. & Schleien, S. J. (1991). Understanding Friendship and Recreation: A Theoretical Sampling. Therapeutic Recreation Journal, 25 (4), 29 – 40.

Hart, L.A. (2000). Psychosocial Benefits of Animal Companionship. In: A. Fine (ed.), Handbook on – Animal Assisted Therapy. (pp. 179 – 212). London: Copyright by Academic Press.

Heinz, A & Heinz, M. (1999). From Pleasure to Anhedonia. Theory & Psychology, 9(1), 47 – 65.

Kibel, D.A., Laffont, I. & Liddle, P.F. (1993). The Composition of the Negative Syndrome of Chronic Schizophrenia. British Journal of Psychiatry, 162, 744 – 750.

Long, P.W. (1997). Schizophrenia: Understanding the Disease. In: www. Mentalhealth.com

Marr, C. A., French, L., Thompson, D., Drum, L., Greening, G., Mormon, J., Henderson, I. & Hughes, C.W. (2000) Animal – Assisted Therapy in Psychiatric Rehabilitation. Anthrozoos, 13 (1), 43 – 47.

Nebbe, L. (2000). Nature Therapy. In: A. Fine (ed.), Handbook on – Animal Assisted Therapy. (pp. 385 – 411). London: Copyright by Academic Press.

Robins, D.M., Sanders, C.R & Cahill, S.E. (1991). Dogs and Their People. Journal of Contemporary Ethnography, 20 (1), 3 – 25.

Rogers, J., Hart, L.A. & Boltz. R.P. (1993). The Role of Pet Dogs in Casual Conversations of Elderly Adults. The Journal of Social Psychology, 133 (3), 265 – 277.

Smith, E. W. (1998). Traditions of Touch in Psychotherapy. In: E. W. Smith, P. R. Clance & S. Imes. (Eds.), Touch in Psychotherapy. NY: The Guilford Press.

Snaith, R.P., Hamilton, M., Morley, S., Humayan, A., Hargreaves, D. & Trigwell, P (1995). A Scale for the Assessment of Hedonic Tone “The Snaith – Hamilton Pleasure Scale”. British Journal of Psychiatry, 167, 99 – 103.

Thomas, B. C., Velligan, D. I., Miller, A. L. & Olsen, J. (1999). Predicting Quality of Life From Symptomatology in Schizophrenia at Exacerbation and Stabilization. Psychiatry – Research. May; 86 (2), 131 – 142.

Wilkinson, G., Hesdon, B., Wild, D., Cookson, R., Farina, C., Sharma, V., Fitzpatrick, R. & Jenkinson, C. (2000). Self – Report Quality of Life for People with Schizophrenia: The SQOL. British Journal of Psychiatry, 177, 42 – 46.

Whitaker, L.C. (1992). Schizophrenic Disorders. NY: Plenum Press.